

ΕΠΙΤΥΜΒΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΝΑ. ΑΤΤΙΚΗ

Όποιος επισκεφθεί τις αίθουσες επιτύμβιων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και τον Κεραμεικό ή προσέξει τα ευρήματα από τα αρχαία νεκροταφεία, που ανασκάφηκαν στην Αττική, διαπιστώνει με θαυμασμό πως οι Αθηναίοι μέσα στο σεβασμό τους για τους νεκρούς έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στα επιτύμβια ανάγλυφα, τόσο στο γλυπτό τους διάκοσμο όσο και στην έκφραση των προσώπων, του νεκρού και των συγγενών του.

Έτσι στις χαρακτηριστικές εκείνες σκηνές του χαιρετισμού, που τις αποκαλούμε με τον αρχαίο όρο «δεξίωση», παρατηρούμε πως αντί για την βαθεία εσωτερικότητα και απλότητα του 5ου αι. περνάμε στην απόδοση μιας όλο και πιο έντονης λύπης μέσα στον 4ο αι. π.Χ.

Ακριβώς τότε, στις ταραγμένες πρώτες δεκαετίες του 4ου αι. π.Χ., φαίνεται πως χάθηκαν πολλά νειάτα με τον Βοιωτικό ή Κορινθιακό πόλεμο και την πάλι Σπάρτης και Θηβών για την ηγεμονία. Μέσα στην ατμόσφαιρα της διάλυσης των στενών δεσμών της «πόλεως-κράτους» με τους πολίτες της, σε μια ατμόσφαιρα ατομικισμού παρουσιάζεται η ανάγκη να ενωθεί και να προβληθεί όσο γίνεται περισσότερο, η οικογένεια. Τότε μέσα στα οικογενειακά «ήρια», ιδιόκτητους νεκρικούς περίβολους,¹ υψώθηκαν τα πολυτελέστερα ταφικά μνημεία, ιδιαίτερα ίσως προσεγμένα για εκείνους τους συγγε-

1. Για τους αρχαίους όρους σχετικά με τους οικογενειακούς τάφους, πρβλ. Ε. Μαστροκόστα, *Επιστήματα εκ Μυρρινούντος, Χαριστήριον εις Αν. Ορλάνδον*, III (1966), σ. 281, σημ. 2. Γενικά για τους περίβολους και τα «επιστήματα», βλ. S. M. Welsch, *JHS* 26 (1906), σ. 233. A. Brueckner, *Der Friedhof am Eridanos* (1900), σ. 56. Fr. Willemssen, *Athen. Mitt.* 85 (1970), σ. 100 κ.ε. A. Prukakis - Christodulopulos, *Marmorlekythen*, *Athen. Mitt.* 85 (1970), σ. 54-58. B. Schmaltz, *Untersuchungen zu den Attischen Marmorlekythen* (1970). Chr. Clairmont, *Gravestones and Epigram* (1970). G. Kokula von Leitner, *Marmorlutrophoren* (1974). W. Schiering, *AA* 78 (1975), σ. 651. Ντ. Πέππα Δελμούζου, *α.αν.* στις σημ. 3 και 4, καθώς και *ΑΔ* 28 (1973): *Χρονικά*, σ. 13-14, αριθ. 4, πίν. 9β. Β. Πετράκου, *ΠΑΑ* 1977Α (1980), σ. 3-18, του αυτού *ΑΕ* 1979 (1981), σ. 4-10, 17-42. Αγγ. Π. Ματθαίου, 'Ηρίον Λυκούργου Λυκόφρονος Βουτάδου, *ΗΟΡΟΣ* 5 (1987), σ. 31-43, πίν. 8-11.

νείς, που έπεσαν στο πεδίο της μάχης.²

Πιστεύεται πως για τη γενική αναγραφή των νεκρών μιας οικογένειας στηνόταν μια στήλη μεγάλη, που θα επιδεχόταν στη συνέχεια την προσθήκη και άλλων ονομάτων. Έχει γίνει γενικά αποδεκτό, πως στην Αττική στους κλασικούς χρόνους δεν αντιστοιχούσε υποχρεωτικά ένα και μόνο διακριτικό σημείο σε κάθε τάφο, αλλά πως άρμοζε νάχει περισσότερα από ένα *ἐπιστήματα*³, όπως αυτά αναφέρονται στις αρχαίες πηγές. Τελευταία, χάρη στην επιγραφική μελέτη διάφορων μνημείων και σχετικών ευρημάτων, που διασώθηκαν ως εμάς γιατί ήταν από μάρμαρο, έχει αποδειχθεί πως μέσα στον ίδιο οικογενειακό περίβολο είχαν στήσει, σε μια περίπτωση π.χ. μέχρι και πέντε τουλάχιστον ψηλά μαρμάρινα αγγεία, «ληκύθους», διακοσμημένα με όμοια παράσταση συμπληρωμένη πάντα με το όνομα του νεκρού καθώς και των συγγενών του, όπως θα δούμε παρακάτω.⁴ Χαρακτηριστικό *«ἐπίστημα»* ήταν και η απεικόνιση ή η τοποθέτηση στον τάφο της «λουτροφόρου», δηλαδή του αγγείου που χρησιμοποιούσαν για τον καθαρισμό των μελλονύμφων πριν από τον γάμο, υποδηλώνοντας έτσι πως ο νεκρός πέθανε άγαμος.⁵ Αυτό το μεστό νοήματος αγγείο έχει αποδοθεί με ένα πρωτότυπο συνδυασμό γλυπτής και «γραπτής» (ζωγραφικής) τέχνης στο κάτω μέρος της «στήλης με λουτροφόρο» ΕΜ 13189 (Εικ. 1).⁶ Βρέθηκε το 1954, 700-1000 μέτρα προς βορράν από το δρόμο, που οδηγεί από το Χαρβάτι στο Πικέρμι από τον αξέχαστο Γενικό Διευθυντή Αρχαιοτήτων Γιάννη Παπαδημητρίου. Έχει εκτεθεί στον κεντρικό προθάλαμο του Επιγραφικού Μουσείου, ενώ ένα μαρμάρινο αντίγραφο της στολίζει την είσοδο του Πολεμικού Μουσείου από την οδό Ριζάρη.

Η μεγάλη στήλη, σπασμένη σε δύο κομμάτια και ακρωτηριασμένη δεξιά, έχει σήμερα ύψος 2,795 μ. και το κυριώτερο γνώρισμά της είναι το κάπως

2. Ότι οι πεσόντες στον πόλεμο ήταν δυνατό να ταφούν στο οικογενειακό τους νεκροταφείο πρβλ. Chr. W. Clairmont, *Patrios Nomos, Public Burials in Athens during the Fifth and Fourth Centuries*, B.C.I (1983), σ. 8.
3. Για τον όρο «ἐπιστήματα» βλ. Δημοσθ. Κατά Λεωχάρους, XLIV 18 και 30. Διον. Αλικαρν. 2, 67. IG XII₅, 87 Νισύρου 3ου αι. π.Χ. Πολυδ. Η', 66. Βλ. Ε. Μαστροκόστα, ά.αν. στη σημ. 1, σημ. 1 και κατάλογο σχετικών ευρημάτων σ. 289-296 D. Peppas Delmusu, *Monumento sepolcrale di un guerriero. Stele e «loutrophoros»*, *Archeologia Classica*, XXV-XXVI (1973-1974), τόμος τιμητικός Margh. Guarducci, σ. 536, σημ. 19 και 20. M. Guarducci, *L' Epigrafia Greca dalle origini al tardo Impero* (1987), σ. 382, 385.
4. Ντ. Πέππα Δελμούζου, «Επιστήματα του τάφου του Μενύλλου Αλαιέως. Η βάση ΕΜ 13451», *AAA X*, 2 (1977), σ. 236-241.
5. Πολυδ. Η' 66: *τῶν δ' ἀγάμων λουτροφόρος τῷ μνήματι ἐπίστατο*.
6. D. Peppas Delmusu, *Monumento sepolcrale di un guerriero. Stele e «loutrophoros»*, *Archeologia Classica*, XXV-XXVI (1973-1974), τόμος τιμητικός M. Guarducci, σ. 529-538, πίν. 91-96.

μεγαλύτερο από το κανονικό κράνος, τύπου *κορινθιακού*⁷, ολόγλυπτο, αλλά με σπασμένο το λοφίο στο πίσω μέρος. Χρονολογείται στον 4ο αιώνα και είναι ένα σπάνιο παράδειγμα ολόγλυφου «περίοπτου» κράνους.

Με το κράνος με πολύ στενόμακρο *ἐπίκρανο*, τις *παραγναθίδες* με την εγκάρσια τομή ενωμένη προς τα πίσω με το *καταυχένιο*⁸, καθώς και με την «Αργολική» ασπίδα⁹ η στήλη αυτή έχει ένα ξέχωρο χαρακτήρα ανάμεσα στις άλλες της Αττικής. Πρόκειται για το μνημείο ενός πολεμιστή, που έπεσε ίσως ηρωικά σε ένα από τους πολέμους του 4ου αι. π.Χ.

Πάνω από την ασπίδα είναι χαραγμένη η επιγραφή με το όνομά του, *Ἱεροκλῆς μονάχα*, χωρίς το δημοτικό και το πατρώνυμο, σε μνημειώδη γραφή (δηλ. με μεγάλα, φροντισμένα γράμματα) του 375-370 π.Χ. περίπου. Οπωσδήποτε στην ασπίδα, που είχε χρώματα επάνω (διακρίνονται ακόμα κάποια ίχνη), υπήρχαν κι άλλα στοιχεία αποκαλυπτικά της ταυτότητας του νεκρού, όπως το έμβλημα της οικογενείας του¹⁰. Πιο ψηλά, πάνω από τους ρόδακες, σώζεται μια ακόμα επιγραφή σε τρεις στίχους, με πρόχειρη γραφή *Ἱέρων / Ἱεροκλ<έ>ος / Ἀλ<α>ιεύς*.¹¹

Από αυτά τα στοιχεία φαίνεται καθαρά ότι ο *Ἱέρων* ήταν συγγενής του πολεμιστή *Ἱεροκλέους*, όχι μόνο γιατί αναγράφεται στο ίδιο μνημείο, αλλά και από το πατρώνυμό του *Ἱεροκλῆς*. Ἀποκλείεται βέβαια νάναι γιός του, αφού ο πολεμιστής πέθανε άγαμος. Ὅπως θα δούμε παρακάτω *Ἱέρων* ονομαζόταν ο πατέρας. Στο κάτω μέρος η λουτροφόρος με την παράσταση χωρίς

7. Λεπτομερέστερη περιγραφή του κράνους πρβλ. D. Peppas Delmusu, ό.π. στη σημ. 6, σ. 530-531. Για το «κορινθιακό κράνος» κλασικών χρόνων πρβλ. E. Kukahn, *Der Griechische Helm*, σ. 45-46 και πίν. 4, 1 και 2 (ομοιότητα παρατηρείται με το χάλκινο κράνος αριθ. 151) *Enciclopedia dell' Arte Antica*, s.v. *elmo*, σ. 317-318. Ἄλλα παραδείγματα ολόγλυφου κράνους επάνω σε βάση υπάρχουν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (αριθ. 2242), ενώ εκείνο του Μουσείου Ακροπόλεως (αριθμ. 2384) μοιάζει άσχετο από οποιαδήποτε στήριξη σε βάση ή στήλη. Για το «βοιωτουργές» κράνος, ολόγλυφο επάνω σε βάση και την διαδομένη χρήση του στη Βοιωτία, πρβλ. P. M. Fraser και T. Röhne, *Boeotian and West Greek Tombstones*, 1957, σ. 66 και App. II, σ. 108, αριθ. 1-4, εικ. 18, 3-5.
8. Τους αρχαίους όρους για τα μέρη του κράνους βλ. Πολυδ. I, 135.
9. Για την εξέλιξη της ασπίδας του «αργολικού» τύπου, πρβλ. A. Snodgrass, *Early Greek Armour and Weapons*, 1964, σ. 63 και 67-68.
10. Στις παραστάσεις των αγγείων η ασπίδα έχει σχεδόν πάντοτε σχέδια, προφανώς το οικογενειακό ή προσωπικό έμβλημα, πρβλ. A. Snodgrass, ό.π. στη σημ. 9, σ. 62-63 (Βιβλιογρ. σ. 90), M. Guarducci, *Epigrafia Greca I* (1967), σ. 400, σημ. 2 και II (1969), σ. 25.
11. Για τη χρήση του *ο* αντί του *ου*, πρβλ. K. Meisterhans, *Grammatik der attischen Inschriften*, 1971 (3η έκδοση), § 20, 3, σ. 63 ότι η δίφθογγος *ου* απαντά το 360 π.Χ. περίπου. Για την γενική ενικού των κυρίων ονομάτων *-κλέος*, πρβλ. Leslie Threatte, *The Grammar of Attic Inscriptions, I Phonology*, 1980, σ. 247, καθώς και σ. 352, για τα σπάνια πια παραδείγματα του *ο* αντί του *ου* στα έτη 355-350.

ονόματα πάνω από τις μορφές δείχνει τον νεκρό —με τον χιτώνα του μονάχα— να κυριαρχεί στο κέντρο αφηρωσιμένος και να αποχαιρετά τον καθιστό πατέρα του, ενώ πίσω του μία παραπληρωματική μορφή (Nebenfigur, όπως λένε πετυχημένα οι Γερμανοί) μεταφέρει την ασπίδα του νεκρού.

Παρόλη την φθορά του μνημείου και την έλλειψη του χρώματος, που συμπλήρωνε το χαμηλό ανάγλυφο, είναι φανερό πως ο νεκρός δεν ήταν και τόσο νέος και ας πέθανε άγαμος, όπως συμβολίζει η παράσταση της λουτροφόρου.

Εκεί περίπου θα σταματούσε η γνωριμία μας με τον Ιεροκλή, αν δεν είχε βρεθεί, στο *Χαρβάτι*¹² και πάλι, μία μαρμάρινη «λουτροφόρος» —αγγείο αυτή τη φορά— ύψ. 0,82 και διαμ. 0,40 μ. (Εικ. 2) με την ίδια παράσταση ακριβώς και τα ίδια ονόματα πάνω από τις δύο κύριες μορφές: *Ίέρων* για τον καθιστόν γέροντα και *Ίεροκλής* (στον ασυναίρετο τύπο¹³) για την μορφή του πολεμιστή. Ο Ιεροκλής είναι και πάλι ώριμος στην ηλικία, αλλά αντί για τον ελαφρύ χιτώνα έχει θώρακα και «κῶνο» στο κεφάλι, ενώ η ίδια παραπληρωματική μορφή του νεανία, μεταφέρει την ασπίδα του.¹⁴

Ὡστε το αγγείο-λουτροφόρος ήταν τοποθετημένο αριστερά από την στήλη, που το αδούλευτο πίσω μέρος της δείχνει ότι ακουμπούσε στον τοίχο. Ὅτι βρισκόταν αριστερά το αγγείο φαίνεται από την διάταξη των παραστάσεων, που αποδόθηκαν κατοπτρικά: οι μορφές ήταν αντικρυστές και τα βλέμματά τους σμίγανε· ακόμη και η ασπίδα έχει αποδοθεί στο αγγείο από την εσωτερική της μεριά. Στην κατοπτρική θέση δηλαδή αποδίδονται τα ίδια πράγματα ανάποδα και ο νεκρός (προφίλ, κατά κρόταφον) κοιτάζει τον εαυτό του. Τεχνοτροπικά η δουλειά των παραστάσεων και το σχήμα των αγγείων διαφέρουν: το αγγείο τοποθετείται γύρω στα 380 π.Χ.¹⁵, ενώ «η στήλη με την λουτροφόρο» του Επιγραφικού Μουσείου δεν χρονολογείται πιο κάτω από το 360 π.Χ. κατά τη γνώμη μας.¹⁶

12. Κ. Δαβάρας, ΑΔ XX (1965): Χρονικά, σ. 123, εικ. 96, 2. Τον συνάδελφο Κ. Δαβάρα ευχαριστώ και πάλι για την άδεια της δημοσίευσης της λουτροφόρου. SEG XXIV (1969), 253. Για την επιτόπια έρευνα στο Κάτω Χαρβάτι, που έκανα το 1972 μαζί με τον καθηγητή Ε. Vanderpool, πρβλ. D. Peppas Delmusu, ό.π. στη σημ. 6, σ. 534 και σημ. 12.

13. Συχνά ο τύπος -κλής απαντά από τον 4ο ως τον 1ο αι. π.Χ. στις επιτύμβιες επιγραφές, Κ. Meisterhans, ό.π. στη σημ. 11, § 53β, σ. 132, σημ. 1177. Leslie Threatte, ό.π. στη σημ. 11, σ. 414.

14. Περιγραφή εκτενέστερη των παραστάσεων στήλης και αγγείου πρβλ. D. Peppas Delmusu, ό.π. στη σημ. 6, σ. 533-535.

15. Πρβλ. χρονολόγηση στο δεύτερο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., Κ. Δαβάρα, ό.π. στη σημ. 12, σ. 123 και 375 π.Χ. στο SEG, XXIV (1969), 253. Fr. Willemsen, Athen. Mitt. 85 (1970), σ. 102, σημ. 2, συγκρίνοντάς το με άλλο αγγείο.

16. Στα 340 π.Χ. περίπου χρονολογήθηκε από την G. Kokula von Leitner, Marmorluthrophen (1974, Köln Dissertationdruck Hansen), σ. 31, αρθ. 112.

Επίσης μετά από μελέτη των χαρακτήρων, τόσο στις επιγραφές επάνω από τις δύο μορφές του αγγείου, όσο και στην τρίστιχη επιγραφή της στήλης που βρίσκεται επάνω από τους ρόδακες, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι χαράχθηκαν από τον ίδιο λιθοξόο, (βλ. Εικ. 3, έκτυπα α και β) σε μια μεταγενέστερη φάση.

Άρα, όταν ο Ιέρων, γέροντας καθώς ήταν, ακολούθησε το γιό του στον τάφο, τότε γράφτηκε στη στήλη η τρίστιχη επιγραφή ψηλότερα από την κεντρική, επάνω από τους ρόδακες. (Εικ. 3, έκτυπο α). Αφού οι επιγραφές μας δείχνουν ότι το αγγείο και η «στήλη με τη λουτροφόρο» χρησιμοποιήθηκαν ταυτόχρονα, έχουμε την απόδειξη πως δύο διαφορετικά ρεύματα στην τέχνη, δηλαδή το ανάγλυφο που ακολουθεί ακόμα την παράδοση του Παρθενώνα και κοσμεί ένα αγγείο με κάπως έντονο σε καμπύλες σχήμα και το χαμηλό —ζωγραφικό σχεδόν— ανάγλυφο της λουτροφόρου σε ωσειδές, ήσυχο σχήμα επάνω στη στήλη, ήταν δυνατό να συμπέσουν χρονικά. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως, και αν ακόμα το αγγείο βρέθηκε έτοιμο σ' ένα εργαστήρι χωρίς καμιά διακόσμηση, η παράσταση για τον νεκρό Ιεροκλή, πολεμιστή σε ώριμη ηλικία και όμως άγαμο, θα έγινε μετά απο ειδική παραγγελία.

Είναι φανερό πως η συγκριτική μελέτη —προπαντός από επιγραφικής πλευράς— της στήλης με «λουτροφόρο» και του μαρμαρίνου αγγείου, που προέρχονταν από τον ίδιο οικογενειακό τάφο και είχαν παράσταση κοινού περιεχομένου, αλλά διαφορετικής τεχνοτροπίας, έδωσε σημαντικά στοιχεία για την τέχνη των αναγλύφων του 4ου αι. π.Χ. στην Αττική.

Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με τα προσωπογραφικά στοιχεία των δυο *Αλαιέων*, του πολεμιστή και του πατέρα του, που ήταν εγγεγραμμένοι στο «δήμο» των Αλών Αραφηνίδων, δηλαδή προέρχονταν από την περιοχή Λούτσας Αλμυρού. Τα δυο ονόματα *Ιέρων* *Ιεροκλέους* και *Ιεροκλής* *Ιέρωνος* υπάρχουν σε διάφορες επιγραφές,¹⁷ αλλά χωρίς ενδείξεις, που να οδηγούν με βεβαιότητα στην ταύτισή τους με δημότες των Αλών Αραφηνίδων και με τα πρόσωπα, που αφορούν στη μελέτη μας.

Οπωσδήποτε παραμένει μια σπάνια περίπτωση η τοποθέτηση μιας «στήλης με λουτροφόρο» και της λουτροφόρου-αγγείου σ' ένα τάφο¹⁸, όπου σε

17. *Ιεροκλής* *Ιέρωνος* σε στήλη επιτύμβια, Α. Οικονομίδης, Τα Αθηναϊκά XXI (1962), σ. 34, αριθ. 11 και SEG, XXI (1965), 1042. IG II², 11707 από τον Ραμνούντα πρβλ. J. Pouilloux, La forteresse de Ramnounte, σ. 162, αριθ. 33. Σχετικά πρβλ. D. Peppas Delmusu, ό.π. στη σημ. 6, σ. 532, σημ. 10. Τελευταία στο Ραμνούντα είναι γνωστός ο περίβολος, του *Ιεροκλέους* *Ιέρωνος*, Β. Πετράκου, ΠΑΑ 1977Α (1980), σ. 3-18, ΑΕ, 1979 (1981), σ. 39-42.

18. Συνηθισμένος είναι ο συνδυασμός μιας μεγάλης «λουτροφόρου» με δυο «ληκύθους», όπως φαίνεται στις παραστάσεις επιτυμβίων στηλών από τον Κεραμεικό, π.χ. ενός Σκαμβωνίδα (ΑΑ 49 (1934), σ. 224, εικ. 19. Η. Riemann, Kerameikos II (1940), σ. 13,

μια δεύτερη φάση, εξαιτίας της ταφής του πατέρα, αποκαλύφθηκε σε εμάς το πατρώνυμο και το δημοτικό του πολεμιστή. Η οπίσθια όψη της στήλης, δουλεμένη πολύ αδρά, δεν θα ήταν εκτεθειμένη σε κοινή θέα. Πρέπει να φαντασθούμε πως η στήλη και το αγγείο, στημένο αριστερά της, όπως είπαμε, βρίσκονταν κοντά σ' ένα τοίχο και πως αποτελούσαν μέρος ενός οικογενειακού ταφικού περιβόλου, όπου υπήρχαν πιθανότατα και άλλα «έπιστήματα».

Μεγαλύτερος παρουσιάζεται ο προβληματισμός για τη διάταξη των πολλών «έπιστημάτων» μέσα στον ίδιο οικογενειακό περίβολο, όπως έχει προκύψει από τη συνδυασμένη μελέτη τεσσάρων όμοιων ληκύθων και μιας βάσης, EM 13451, κατάλληλης για τη στήριξη ενός μαρμάρινου αγγείου που ανήκαν στο μνήμα του Μενύλλου Ἀστυφίλου Ἀλαιέως.¹⁹ Χάρη στα πολλά επιγραφικά δεδομένα από την ταύτιση δύο ακόμα μαρμάρινων αγγείων, «ληκύθων»²⁰, μαζί με ένα ερυθρόμορφο κωδωνόσχημο κρατήρα, της Συλλογής Robinson²¹, που ανήκαν σε ταφές συγγενών του Μενύλλου, διαγράφηκε για πρώτη φορά το γενεαλογικό δέντρο μιας σπουδαίας οικογένειας: το δημοτικό τους ήταν και πάλι Ἀλαιεῖς, αλλά ανήκαν στο «δῆμον» των Αλών Αιξωνίδων κοντά στον Ἅγιο Νικόλαο Βούλας και όχι στον ομώνυμο των Αλών Αραφηνίδων, απ' όπου καταγόταν ο άγαμος πολεμιστής Ἱεροκλῆς Ἱέρωνος Ἀλαιεύς.

αριθ. 17, εικ. 3), του Παναιτίου Ἀμαξαντέως (στο Εθν. Αρχ. Μουσείο αριθ. 884. A. Conze, Die att. Grabreliefs II, 1062, πίν. 216), της «στήλης με λουτροφόρο» της Συλλογής Χαραλ. Ποταμιάνου πρβλ. Ντ. Πέππα Δελμούζου, ό.π. στη σημ. 4, εικ. 4α και 4β, σ. 236, σημ. 22.

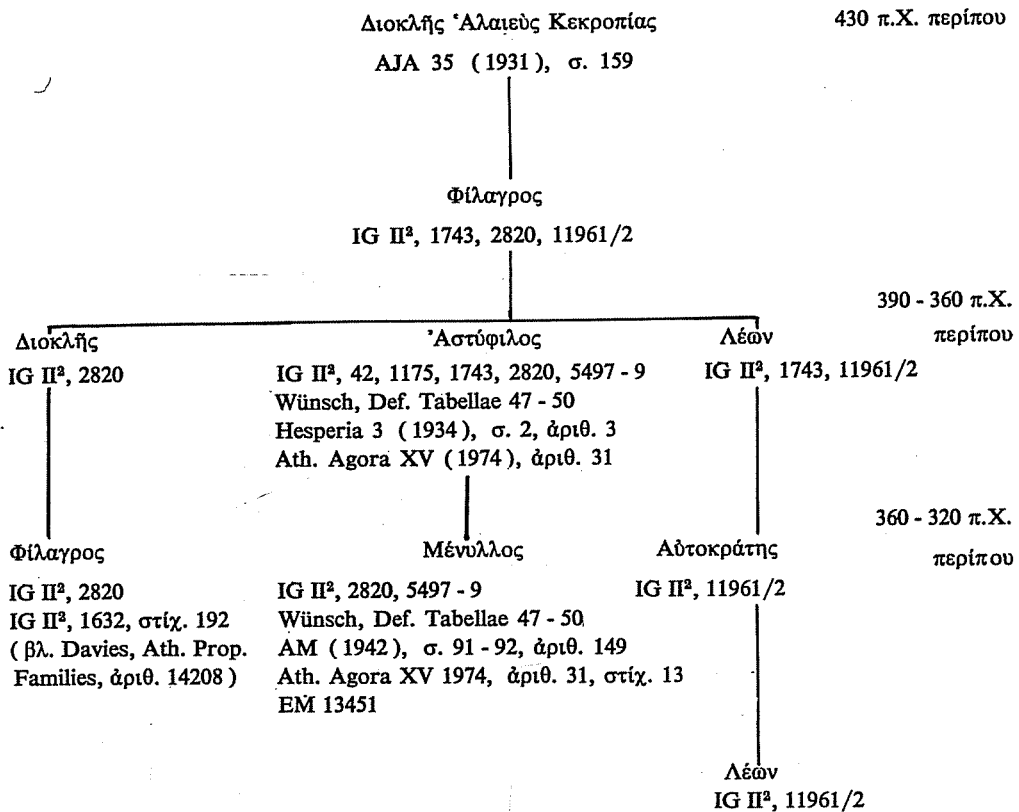
Για μια «λουτροφόρο» και μια «λήκυθο» πλάι στην επιτύμβια στήλη πρβλ. B. Schmaltz, Untersuchungen zu den attischen Marmorlekythen (1970), σ. 80. A. Prukakis Christodulopoulos, ό.π. στη σημ. 1, 57-58. Μια στήλη με αέτωμα EM 13351 έχει συσχετίσει ο Μ. Μιτσός, Αρχ. Εφημ. 1964, σ. 50, εικ. 12β με τις ληκύθους του Εθν. Αρχ. Μουσ. 950 και 951 (IG II², 5541 και 5579) και την EM 6198 (IG II², 5533), της οικογένειας του Ἀστίνου (πρβλ. Ε. Μαστροκάστα, ό.π. στη σημ. 1, σ. 291).

19. Ντ. Πέππα Δελμούζου, ό.π. στη σημ. 4.

20. IG II², 11961—11962, πρβλ. ό.π. στη σημ. 4, εικ. 3α και 3β, σ. 234 και 235. Η ταύτισή τους με βάση τις συνθήκες ανεύρεσης σε διαφορετικά σημεία από τον Ν. Κυπαρίσση, ΑΔ 11 (1927-28, έκδ. 1930), Παράρτημα, σ. 45-47, εικ. 3.

21. Μετά από υπόδειξη του Α. Ε. Raubitschek, πως ο αναφερόμενος στο ερυθρόμορφο αγγείο από τη Βάρη (D. M. Robinson, AJA 35 (1931), σ. 159-160. CVA, Robinson Collection 2 (1937), σ. 36, πίν. 48, 2 α-β. Uta Kron, Die zehnnattischen Phylenheroen (1976), σ. 96, Διοκλής ἡΑλαιεύς Κεκροπίας ήταν πατέρας του Φιλάγρου. Τον φίλο καθηγητή ευχαριστώ και πάλι.

ΣΤΕΜΜΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Η έρευνα αυτή ξεκίνησε τον Μάρτη του 1974 ταυτόχρονα με την μεταφορά από την Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Συλλογών²² στο Επιγραφικό Μουσείο μιας στρογγυλής βάσης EM 13451 από κυανόχρωμο μάρμαρο (ύψ. 0,265 και διάμ. 0,54 μ.) με κυμάτιο στο άνω και κάτω μέρος και με την επιγραφή σε τρεις στίχους (Εικ. 4 και 4α)

Μένυλλος
 Ἀστυφίλου
 Ἀλαιεύς

22. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στην τότε Έφορο Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Συλλογών συνάδελφο Αγγελική Ανδρειωμένου, για την σκέψη της μεταφοράς της βάσης EM 13451, που ανήκε στη Συλλογή της κ. Άννας Μεθενίτου, στο Επιγραφικό Μουσείο, καθώς και για την παραχώρηση της δημοσίευσής.

σε μνημειώδη γραφή (0,02-0,03 μ. ύψος) των μέσων του 4ου αι. π.Χ.

Πρόκειται για το γνωστό Μένυλλο, γιού του περίφημου Αστυφίλου²³ (J. Kirchner, PA 10062), πρυτάνεως σὲ κατάλογο της Κεκροπίδος²⁴ φυλής, εισηγητού σε ψήφισμα των Αλαιέων²⁵ στο πρώτο μισό του 4ου αι. π.Χ. Μαζί με τον πατέρα του ο Μένυλλος και άλλα 22 άτομα είχαν εκλεγεί από τον «δήμο» τους για την κατασκευή αγάλματος της θεάς Αφροδίτης, όπως μαθαίνουμε από τη σχετική επιγραφή της ανάθεσής του (στα 360-350 π.Χ. περίπου).²⁶ Ο πατέρας του Μενύλλου Ἀστυφίλος Φιλάγρου ήταν περίφημος και γι' αυτό το λόγο είχε προκαλέσει το φθόνο των συγχρόνων του, όπως φαίνεται από τις κατάρες εναντίον του και εναντίον του γιού του, που τότε έγραψαν επάνω στα μολύβδινα ελάσματα²⁷. Ο Μένυλλος με τον πατέρα του Αστυφίλο απεικονίζεται επάνω στα γνωστά τέσσερα «έπιστήματα», δηλ. επάνω στις τέσσερις «ληκύθους», που βρέθηκαν χωρίς πόδι και λαιμό (σε σχετικό περίπου μέγεθος και ύψος κυμαινόμενο από 0,55 μ. σε 0,72 μ.), στην ίδια ανάγλυφη παράσταση «δεξιώσεως» όπου είναι χαραγμένο το όνομά τους (ύψος γραμμάτων 0.005-0.006 μ.) πάνω από τις δυο μορφές (Εικ. 5)

Ο Μένυλλος, παγωνοφόρος, φορεί πάνω από την χλαμύδα μανδύα, που του καλύπτει το αριστερό χέρι με το οποίο κρατάει το άλογο. Πηγαίνει προς τα δεξιά για να αποχαιρετήσει τον πατέρα του Αστυφίλο, όρθιο, τυλιγμένο στο ιμάτιο. Στην παράσταση της «δεξιώσεως» παρατηρούμε μερικές τεχνολογικές διαφορές, μιαν αδρότερη επεξεργασία με πιο λιτές γραμμές, που δίνει την εντύπωση σα να αντιγράψανε το ανάγλυφο της ψηλότερης ληκύθου (ύψ. 0,72 μ.), ενώ ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στην απόδοση των χεριών στη στιγμή της χειραψίας.

Στη δημοσίευση της βάσης EM 13451²⁸ προσπαθήσαμε με τη μελέτη των τεσσάρων ληκύθων του Μενύλλου να βρούμε ποιο άραγε αγγείο θα ταίριαζε επάνω στη βάση αυτή από κυανόχρωμο μάρμαρο. Στο άνω μέρος της βάσης μέσα σε κυκλικό τόρμο (διάμ. 0,15 μ.) σώζεται τμήμα από το πόδι ενός

23. Ἀστυφίλου παρατηρούμε πως είναι εξελιγμένη η κατάληξη ου αντί του ο. K. Meistertans, ό.π. στη σημ. 11, § 20, 3, σ. 63.

24. IG II², 1743, στίχ. 7. Στον ίδιο κατάλογο ο Λέων Φιλάγρου θεωρείται αδελφός του Ἀστυφίλου. B. D. Meritt και J. S. Traill, Councillors, Athenian Agora XV (1974), σ. 29-30 και σ. 43.

25. IG II², 1175, στίχ. 1. Πρβλ. B. D. Meritt και J. S. Traill, ό.π., προηγούμενη σημείωση.

26. IG II², 2820, στίχ. 5 και 22 (EM 8705). Για τη χρονολόγησή της το 368 π.Χ. πρβλ. J. Marcadé, Recueil des signatures de sculpteurs grecs, II (1957), σ. 110, πίν. XLIII, 2. SEG, XVIII (1962), 66.

27. R. Wünsch, Defixionum Tabellae 1897, αριθ. 47-50. J. Kirchner, PA 2662-2664 και Στέμμα PA 9110. Στο οπισθόγραφο έλασμα αριθ. 50 διαβάζεται = Μένυλλον Ἀλαέα καταδῶ τήν γλῶτταν καί τήν ψυχήν.

28. Ντ. Πέππα Δελμούζου, ό.π. στη σημ. 4.

αγγείου, που ήταν καμωμένο από λευκό μάρμαρο. Τριγύρω από το σωζόμενο αυτό κομμάτι του ποδιού φαίνεται καλά η μολυβδοχόηση για την στήριξη του αγγείου (Εικ. 4α)

Γνωρίζουμε ελάχιστα παραδείγματα στρογγυλών βάσεων, που βρέθηκαν μαζί με επιτύμβια αγγεία²⁹ και ανάμεσα σ' αυτά ξεχωρίζει για τον συνδυασμό του κυανού μαρμάρου στη βάση ενός λευκού αγγείου ή λήκυθος της Αριστομάχης³⁰, που βρέθηκε *in situ* στον Κεραμεικό και χρονολογήθηκε στο έτος 338 π.Χ. περίπου από τον ανασκαφέα³¹. Με την EM 13451 βάση αποκτήσαμε ένα όμοιο δείγμα επιτύμβιου: ένα αγγείο από λευκό μάρμαρο στηριζόταν σε κυανόχρωμη κυκλική βάση. Να ήταν άραγε μια από τις σωζόμενες τέσσερις ληκύθους (η IG Π², 5497, που βρίσκεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και ήτανε ψηλότερη απ' όλες, ύψ. 0,72 μ., αν και σπασμένη) ή μήπως ένα άλλο αγγείο, μεγαλύτερο (ύψ. 1,50 μ. περίπου) και ραδιότερο; Στην δεύτερη αυτή πιθανότητα μας οδήγησαν οι συγκρίσεις με το μνημείο της Αριστομάχης στον Κεραμεικό, που όσο κι αν πιστεύεται πως αντικαθιστούσε την επιτύμβια στήλη, αφού δέσποζε μοναχό επάνω στον τάφο³², αποτελεί αναμφισβήτητα δείγμα ίδιας αισθητικής με την βάση του Μενύλλου. Η λήκυθος της Αριστομάχης υπολογίζεται συνολικά στα 2 μ. και στηρίζεται φυσικά σε μια βάση μεγαλύτερη από την EM 13451, αλλά τόσο όμοια σε σύλληψη (κυμάτιο άνω και κάτω, αντίθεση του σκουρόχρωμου μαρμάρου με το λευκό του αγγείου³³). Όσο και αν είναι άγνωστη η προέλευση της βάσης EM 13451, είναι βέβαιο ότι θα ανήκε στον ίδιο οικογενειακό περίβολο, όπου ήταν στημένες και οι τέσσερις μαρμάρινες λήκυθοι του Μενύλλου.

Από τις τέσσερις αυτές ληκύθους αγνοείται η σημερινή θέση μόνο μιας (ύψ. 0,55 μ.), που είδε ο W. Peek στο εμπόριο και τη δημοσίευσε³⁴, σημειώνοντας την φθορά της μορφής και του ονόματος 'Αστυφίλος.

Από τις άλλες τρεις, IG Π², 5497-5499, οι δύο προερχόμενες από την παλιά Συλλογή Θησείου (Θ 170 και Θ 168)³⁵ υπάρχουν στο Εθνικό Αρχαιο-

29. A. Prukakis - Christodulopoulos, ό.π. στη σημ. 1, σ. 94-95. B. Schmaltz, ό.π. στη σημ. 1, σ. 78, σημ. 105 είναι δυνατή σήμερα η σύγκριση μόνο με την IG Π², 6569 (EM 10511).

30. A. Prukakis - Christodulopoulos, ό.π., σ. 94, πίν. 38-39. B. Schmaltz, ό.π., σ. 12 κ.ε., σ. 1, 13, 28, 76, 83 και κατάλογο A212.

31. K. Vierneisel, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 40, πίν. 32-34 α, όπου τα δεδομένα της ανασκαφής.

32. B. Schmaltz, ό.π., σ. 1 και σ. 13.

33. Βλ. παραπάνω σημ. 29, 30, 32.

34. W. Peek, *Attische Inschriften*, εις Athen. Mitt. 67 (1942), σ. 91-92, αριθ. 149.

35. Μετά την πρώτη τους δημοσίευση από τον N. Κυπαρίσση, ΑΔ 11 (1927-29, έκδ. 1930), Παράρτημα, σ. 45-47, εικ. 3, δόθηκε αριθμός καταγραφής στην ψηλότερη λήκυθο IG Π², 5497 (ύψ. 0,70 μ. και όχι 0,72 μ. σύμφωνα με το *Corpus*, αφού το πόδι της μήκε τώρα σε σύγχρονη βάση) Θ(ησείον) 170 αντί για τον αρχικό αριθμό Θ 168.

λογικό Μουσείο, ενώ η τρίτη (ύψ. 0,63 μ.) από το Παρίσι, όπου βρισκόταν το 1929, κατάληξε στη Γλυπτοθήκη Ny-Carlsberg, Κοπεγχάγης αριθ. 2786³⁶. Δημοσιεύοντάς την ο Fr. Poulsen αναφέρει κατά λάθος σαν τόπο προέλευσης τον Κεραμεικό, παρόλο ότι παραπέμπει στην δημοσίευση του Ν. Κυπαρίσση³⁷. Στο ίδιο λάθος παρασύρθηκε ο W. Peek ακολουθώντας τον Poulsen και διατύπωσε τη γνώμη πως τα μαρμάρια αυτά αγγεία προέρχονταν από τον Κεραμεικό³⁸.

Κι όμως ο Ν. Κυπαρίσσης στην αρχική δημοσίευση των δυό ληκύθων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, τότε στην Συλλογή Θησείου³⁹, αναφέρει ότι είχαν κατασχεθεί στο περιβόλι οικίας στην οδό Χατζηχρήστου μαζί με άλλα αντικείμενα και με τη λήκυθο Θ. 171 (IG II², 11961, *Λέων Φιλάγρο Λέων Αυτόκράτους*), αλλά εκφράζει την υπόνοια ότι οι αρχαιότητες εκείνες προήλθαν από λαθραία ανασκαφή στην περιοχή Αγίου Νικολάου Βούλας, όπου είχε τότε βρεθεί η λήκυθος Θ. 153 = IG II², 11962 (όμοια με την Θ. 171 = IG II², 11961) με τις ίδιες ακριβώς επιγραφές.

Το κύριο επιχείρημα του Ν. Κυπαρίσση για την προέλευση των ληκύθων δεν βασίζεται στην συγγένεια μεταξύ των μελών της οικογένειας Αστυφίλου και Λέοντος Φιλάγρου. (βλ. παραπάνω Στέμμα Οικογενείας), αλλά μόνο στις συνθήκες της κατάσχεσης και προπαντός στο γεγονός, ότι είχε και πάλι μπροστά του τρία ζεύγη ληκύθων (δηλ. τα IG II², 5497-8, 11961-2, καθώς και το ζεύγος Θ. 155 και Θ. 156 ανεπίγραφων αγγείων) με την γνωστή από τότε ομοιότητα στις παραστάσεις «δεξιώσεως» και με επιγραφές, που αποδείκνυαν ότι περισσότερα από ένα αγγεία προορίζονταν για τον ίδιο νεκρό. Τέτοιες λήκυθοι είχαν βρεθεί πάντοτε μαζί στο ίδιο μέρος, όπως αναφέρει ο ίδιος. Η πληροφορία εκείνη του Ν. Κυπαρίσση ελέγχεται από τα τοπογραφικά δεδομένα εντελώς σωστή, αφού η έκταση του «δήμου» των Αλών Αιξανίδων⁴⁰, όπου ανήκε ο Λέων Φιλάγρου και ο Μένυλλος Αστυφίλου, υπολογίζεται μέχρι την περιοχή εκείνη της Βούλας. Επίσης από τα προσωπογραφικά στοιχεία προκύπτει ότι ορθά ο Έλληνας αρχαιολόγος είχε εντοπίσει στην Βούλα την προέλευση του συνόλου των αρχαιοτήτων, που είχε ο ίδιος κατασχεσει στην οδό Χατζηχρήστου, αφού οι επιγραφές των αναγλύφων *Λέων Φιλάγρο Λέων Αυτόκράτους* (χωρίς το δημοτικό *Αλαιεύς*) στις ληκύθους

36. Φωτογραφία ευγενικά σταλμένη από τον διευθυντή της Γλυπτοθήκης Ny-Carlsberg, κ. Flemming Johansen βλ. Ντ. Πέππα Δελμούζου, ό.π. στη σημ. 4, εικ. 2γ, σ. 230.

37. Fr. Poulsen, Acta Archaeologica V (1934), σ. 60-62, εικ. 14 (και ιδιαίτερα σημ. 40, σ. 61).

38. W. Peek, ό.π. σημ. 34.

39. Ν. Κυπαρίσσης, ό.π. στη σημ. 35.

40. C. W. J. Eliot, Coastal Demes of Attica, 1962, σ. 27 κ.ε. και χάρτη σ. 31. R. Osborne, Demos: The discovery of Classical Attica, 1985, σ. 22-25. J. S. Traill, Demos and Trittys, 1986, σ. 136.

IG II², 11961-11962 (τώρα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο) ανήκαν σε συγγενείς του Μενύλλου. Πιστεύεται ότι το πρώτο όνομα, γνωστό από τον κατάλογο πρυτάνεων (IG II², 1743, στίχ. 6-7) ήταν του αδελφού του Ασύφιλου. Ίσως ήταν ο πατέρας του Αυτοκράτους. Εάν η συγγένεια αυτή είναι σωστή τότε η παράσταση του ζεύγους ληκύθων IG II², 11961-2 που δεν διαφέρουν τεχνοτροπικά από τις ληκύθους του Μενύλλου, θα μας έδειχνε τον παππού Λέοντα Φιλάγρου με τον εγγονό του Λέοντα Αυτοκράτους.

Είναι επίσης πολύ πιθανή σχέση της οικογένειας του Μενύλλου με τον Διοκλή, που το όνομά του διαβάζεται επάνω στον κωδωνόσχημο ερυθρόμορφο κρατήρα του 430 π.Χ. της Συλλογής Robinson από τη Βάρη *Διοκλῆς ἡΑλαιεύς Κεκροπίας*⁴¹. Φαίνεται πως ο *[Φίλ]αγρος Δ[ιοκ]λέους (Αλαιεύς)* στην IG II², 2820, στίχ. 24, θα ήταν ανηψιός του Αστυφίλου και πως συμμετείχε στην ανέγερση του αγάλματος της Αφροδίτης μαζί με τον Μενύλλο και τον Ασύφιλο και άλλους δημότες. Ο Διοκλής, το πρώτο γνωστό σε μας μέλος της οικογένειας αυτής από τον 5ο αι. π.Χ., θα ήταν πατέρας του Φιλάγρου και παππούς του Αστυφίλου. (Βλ. παραπάνω Στέμμα Οικογένειας).

Γίνεται φανερό, λοιπόν, ότι πρόκειται για «ἐπιστήματα» σε τάφους μελών της ίδιας οικογένειας Αλαιέων, που διατηρούσαν επί αιώνες το οικογενειακό τους νεκροτάφείο κοντά στον Άγιο Νικόλαο Βούλας, αφού ανήκαν στον «δήμο» των Αλών Αιξωνίδων. Οι παραστάσεις στα ανάγλυφα των ληκύθων IG II², 11961-2 με τον παππού Λέοντα Φιλάγρου και με τον εγγονό του Λέοντα Αυτοκράτους δεν διαφέρουν τεχνοτροπικά από τις ληκύθους του Μενύλλου, αλλά αδυνατούμε να τα συνδέσουμε σε κάποια κοινή διάταξη μέσα στον ίδιο περίβολο. Ακόμα και για το πληρέστερα σωζόμενο σύνολο, που τώρα εξετάσαμε, θα ήτανε δύσκολο να πει κανείς ποιά διευθέτηση είχαν αρχικά στον τάφο του Μενύλλου οι λήκυθοι και η βάση EM 13451 με το όνομά του σε μνημειώδη γραφή⁴². Οπωσδήποτε η ανεύρεση τεσσάρων όμοιων ληκύθων για την ίδια ταφή επιβεβαιώνει την δευτερεύουσα και συμπληρωματική τους σημασία⁴³, μέσα στον οικογενειακό ταφικό περίβολο. Για τη μέθοδο όμως που εφαρμόζουμε, κάνοντας επιγραφικές παρατηρήσεις επάνω σε ομάδα ομοειδών «ἐπιστημάτων», η ανεύρεση και η ταύτισή τους αποβαίνει πολύτιμη.

Έτσι, απομονώνοντας από το εμπλουτισμένο τώρα Στέμμα της μεγάλης αυτής οικογένειας Αλαιέων το «ἤριον» του Μενύλλου, θα προτείναμε μια χρονολόγησή του γύρω στα 340-330 π.Χ.⁴⁴, έχοντας μελετήσει τα προσωπο-

41. Βλ. παραπάνω σημ. 21.

42. Π.χ. αν με το υψηλότερο αγγείο στη βάση EM 13451 στη μέση καταλάμβαναν τις τέσσερις γωνίες ενός ιδεατού τετραγώνου ή είχαν παραταχθεί σε μια ευθεία γραμμή.

43. Πρβλ. B. Schmalz, ό.π. στη σημ. 1, σ. 83.

44. Σύμφωνα με τη χρονολόγηση των IG II², 1175, 1743, 2080, χωρίς να εξαιρεθεί από τη

γραφικά δεδομένα σε συνδυασμό με το σχήμα και την τεχνοτροπία του αναγλύφου των τριών, προσιτών σε μας, ληκύθων.

ΝΤΙΝΑ ΠΕΠΠΑ ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

Summary

FAMILY GRAVE MONUMENTS FROM SE. ATTICA

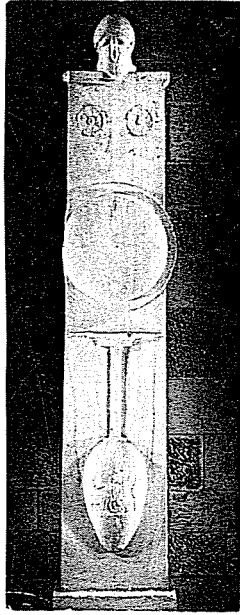
Starting from the fact that more than one «επιστήματα» (the ancient term for monuments set up on graves) belonged to every grave, the writer presents the «stele with loutrophoros», helmet and shield, EM 13189, of the unmarried warrior *Hierokles* (in a monumental script of 375-370 B.C. ca.). On the basis of another characteristic inscription, incised higher up above the rosettes on this stele in three lines Ἰέρων / Ἱεροκλ<ε>ος / Ἀλ<α>ιεύς, it became clear that the marble vase «loutrophoros» from Κάτω Χαρβάτι with the same composition on a relief, but in a different style, was placed to the left on the stele (D. Peppas Delmusu, v. supra n. 1, 6, 11), against a wall on the same family grave plot.

More difficult is the arrangement in the same family, plot of EM 13451, a circular base of Μένυλλος / Ἀστυφίλου / Ἀλαιεύς on blue-grey marble, in its ancient function to support a white marble vase, higher than the other four similar vases, «lekythoi», all carrying the same name of dead: the two figures were represented in relief. According to the inscriptions, Μένυλλος Ἀλαιεύς was the young horseman and Ἀστυφίλος Ἀλαιεύς, his father.

Applying the epigraphic method to put together the inscriptions and the prosopographical data in the modern conception of the grave monuments into the family plot, a more complete Stemma of this family native of Halai Aixonides has been obtained. The vases were originally found near Aghios Nicolaos, at Voula (D. Peppas Delmousou, s. supra, n. 4).

D. PEPPAS DELMOUSOU

δραστηριότητα του πατέρα του Ἀστυφίλου η πρόταση του ψηφίσματος IG II², 42 (EM 6914) για τη συμμαχία με την Μήθυμνα το 378/7 π.Χ. Πρβλ. Ντ. Πέππα Δελμούζου, ό.π. στη σημ. 4, σ. 231 και σημ. 6.

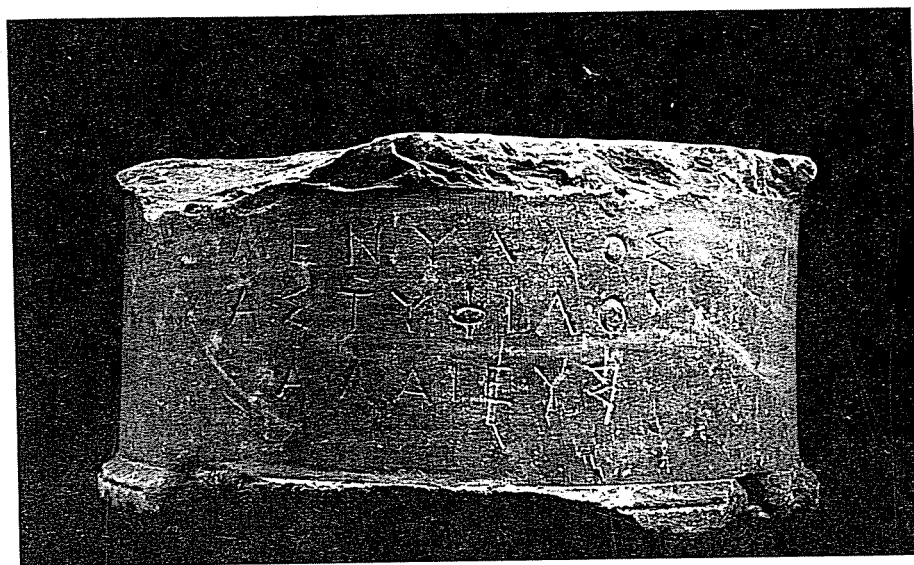
Εικ. 1. «Στήλη με λουτροφόρο» του Επιγραφικού Μουσείου ΕΜ 13189

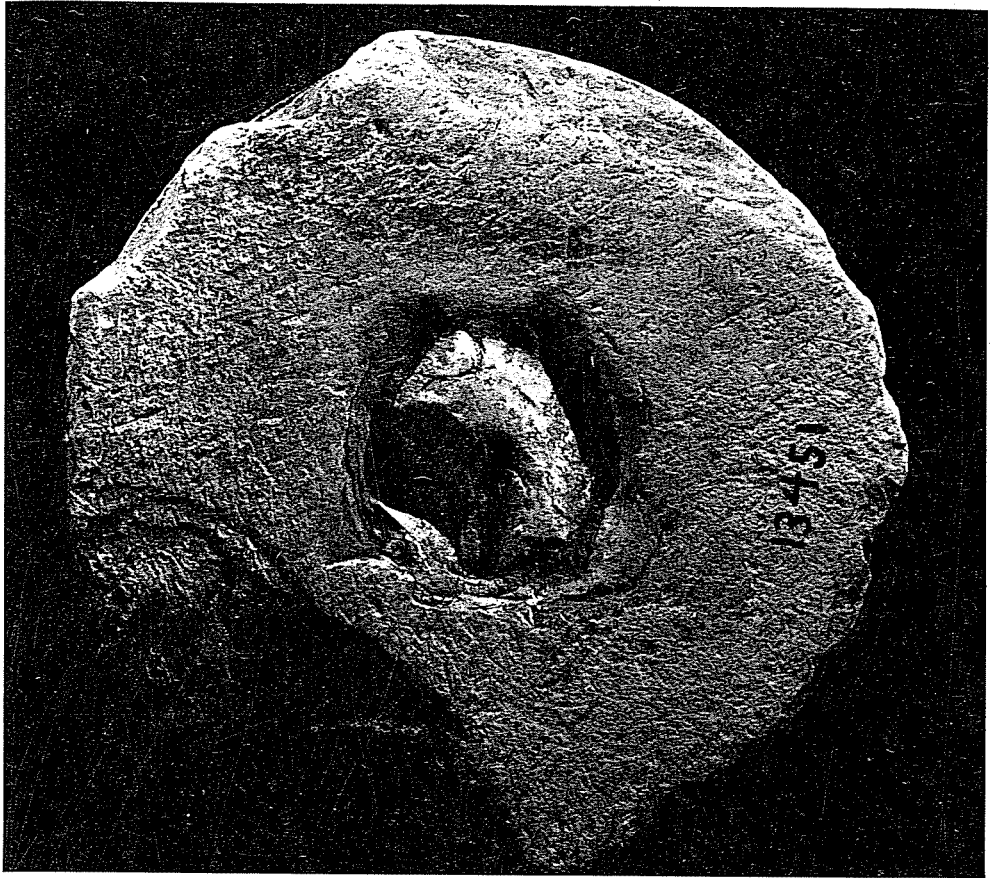
Εικ. 2. Η «λουτροφόρος» από το Χαρβάτι με τον Ιεροκλή και τον Ιέρωνα

Εικ. 3. Φωτογραφία των επιγραφών από «έκτυπα» (α' επάνω της «στήλης με λουτροφορο» EM 13189 και β' κάτω της λουτροφόρου).

Εικ. 4. EM 13451. Βάση άγνωστης ληκύθου του Μενύλλου

Εικ. 4α. EM 13451. Άνω μέρος της βάσης του Μενύλλου

Εικ. 5. Λήκυθος του Μενύλλου. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Θ. 170. IG Π² 5497